

Η Θέση της Γυναίκας στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου

Μια συνοπτική θεώρηση

Η περίοδος του μεσοπολέμου στην Ελλάδα (1919-1939) χαρακτηρίζεται από πολιτική αστάθεια. Η πολιτική αστάθεια ήταν τόσο μεγάλη, ώστε σε διάστημα οκτώ ετών (1920-1928) υπήρξαν 34 κυβερνήσεις και πάμπολλα πραξικοπήματα. Η προσπάθεια σταθεροποίησης στα χρόνια 1928-1932 κατέρρευσε εξαιτίας της οικονομικής κρίσης. Στη συνέχεια το ατυχές κίνημα των βενιζελικών αξιωματικών την 1^η Μαρτίου 1935, αποτέλεσε την πρώτη φάση για την ανατροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος. Το πραξικόπημα του Γεωργίου Κονδύλη στις 10 Οκτωβρίου 1935 αποτέλεσε τη συνέχεια, που κατέληξε στην επαναφορά της βασιλείας του Γεωργίου του Β' στην Ελλάδα. Η δικτατορία του Ι. Μεταξά στις 4 Αυγούστου 1936 οδήγησε τη χώρα στον κύκλο των ολοκληρωτικών καθεστώτων της Ευρώπης.

Στον κοινωνικό τομέα, μετά τη μικρασιατική καταστροφή και την άφιξη 1.500.000 προσφύγων, η χώρα γνώρισε βαθιές μεταβολές. Τότε άρχισε ουσιαστικά για την Ελλάδα η περίοδος της έντονης αστικοποίησης¹. Την περίοδο αυτή γεννήθηκε και το φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα.

Το 1920 ιδρύθηκε ο *Σύνδεσμος για τα δικαιώματα της Γυναίκας* με πρωτοβουλία της Μαρίας Νεγρεπόντη, της Μαρίας Σβώλου και της Αύρας Θεοδοροπούλου, της γυναίκας που θα αναδειχθεί σε ηγετική φυσιογνωμία του κινήματος για το δικαίωμα ψήφου στις γυναίκες².

Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι το 1920 η βενιζελική εφημερίδα «ΕΣΤΙΑ» απέκρουε τη σκέψη να ψηφίζουν οι γυναίκες, ως «θρασεΐα». Αντίθετα, ο αρχηγός του Λαϊκού κόμματος Δημήτριος Γούναρης, στη συνεδρίαση της Βουλής στις 26 Μαΐου του 1922, μειοψήφισε με τις απόψεις του για την ισοτιμία των γυναικών, για τις οποίες πρότεινε να δοθεί το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι. Την πρόταση του Δ. Γούναρη καταψήφισαν οι μουσουλμάνοι και οι Φιλελεύθεροι. Οι αντίπαλοι της πρότασης υποστήριζαν ότι η γυναίκα ανήκε στο σπίτι και δεν είχε χρόνο να δραστηριοποιηθεί³.

Τελικά, στις 5 Φεβρουαρίου του 1930, με Διάταγμα δίνεται στην Ελληνίδα το πρώτο πολιτικό δικαίωμα, αλλά με όρους, δηλαδή το δικαίωμα να εκλέγει μόνο στις δημοτικές εκλογές και όχι να εκλέγεται, Δικαίωμα ψήφου είχαν μόνο οι εγγράμματες γυναίκες και όσες ήταν πάνω από 30 ετών. Το 1930 βέβαια, το 70% των γυναικών πάνω από 30 ετών ήταν αγράμματες⁴. Τον Δεκέμβριο του 1930, στις αναπληρωματικές δημοτικές εκλογές της Θεσσαλονίκης ψήφισαν, για πρώτη φορά, λίγες γυναίκες⁵.

Σύμφωνα με το άρθρο 6 του Συντάγματος του 1927, το οποίο όριζε ότι «Οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου», δινόταν η δυνατότητα να παραχωρηθούν νομοθετικά δικαιώματα στις γυναίκες. Όμως οι φιλελεύθεροι δεν βρήκαν το θάρρος να κατοχυρώσουν την πολιτική ισότητα των γυναικών συνταγματικά και αγνόησαν και την εξουσιοδότηση της Συντακτικής Συνέλευσης του 1925 να δοθεί στις γυναίκες το εκλογικό δικαίωμα με Διάταγμα. Ο Ελ. Βενιζέλος και οι βενιζελικοί διαφωνούσαν με

¹ΣΚΟΥΛΑΤΟΣ, Β., Ν. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σ. ΚΟΝΔΗΣ. *Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη*, Αθήνα, 2004, σσ. 189-190.

²ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ, Ευτυχία, Sigrid AMMER, (ΕΠ.) *Η Ελλάδα των γυναικών. Διαδρομές στο χώρο και το χρόνο*, Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις, χ.χ., σ. 43.

³HERING, Gunnar, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2006, τ. Β', σσ. 946, 958.

⁴ ΛΑΜΠΡΟΥ, Ελένη, «Οι γυναίκες ψηφίζουν», Εφημερίς «Διφυσικά Νέα», Οκτώβριος 2002, <http://www.servitoros.gr/dirfi/view.php/19/324/>, (ημερομηνία επίσκεψης 01/07/2012), σ. 1.

⁵ ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ, Ευτυχία, Sigrid AMMER, *ό.π.*, σ. 61.

τη συμμετοχή των γυναικών στις βουλευτικές εκλογές με το επιχείρημα ότι δεν γνώριζαν ανάγνωση και γραφή. Οι αναλφάβητοι άνδρες όμως, ήταν πολίτες με πλήρη δικαιώματα. Στη συνεδρίαση της Βουλής, στις 8 Ιουλίου του 1929 ο Γεώργιος Καφαντάρης υποστήριξε ότι οι γυναίκες έπρεπε να έχουν ψήφο και στις βουλευτικές εκλογές⁶.

Το δικαίωμα του εκλέγεσθαι στις δημοτικές εκλογές δόθηκε το 1933, ύστερα από θετική γνωμοδότηση του Α. Σβώλου. Για τις δημοτικές εκλογές του Φεβρουαρίου του 1934 εγγράφηκαν στους εκλογικούς καταλόγους 14.000 γυναίκες. Τελικά ψήφισαν 12.000 γυναίκες, από τις οποίες οι 2.336 ψήφισαν στην Αθήνα, σε έξι χωριστά εκλογικά τμήματα⁷. Αξιοσημείωτο επίσης είναι ότι τα Πρωτοδικεία όλης της χώρας, εκτός από το Πρωτοδικείο Σερρών, δεν ενέκριναν την υποψηφιότητα των γυναικών⁸.

Οι διεκδικήσεις του φεμινιστικού κινήματος την περίοδο του μεσοπολέμου, εκτός από το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι, αφορούσαν στην εκπαίδευση, την εργασία, την ισότητα στην αμοιβή και στην κατοχύρωση του δικαιώματος των γυναικών να προσλαμβάνονται σε όλες τις δημόσιες θέσεις και να ανέρχονται ισότιμα στην ιεραρχία των διαφόρων επαγγελματιών⁹.

Οι απαιτήσεις ως προς το θέμα της εκπαίδευσης των γυναικών οδήγησαν στην ίδρυση Αστικών Σχολείων και Διδασκαλείων Θηλέων το 1914 καθώς και Γυμνασίων και Ελληνικών Σχολείων το 1917. Έτσι, δόθηκε λύση για τη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση των κοριτσιών και διευκολυνόταν η πρόσβαση στην Ανώτατη Εκπαίδευση¹⁰. Εξάλλου το 1921 ιδρύθηκε η «Ανωτέρα Γυναικεία Σχολή», η οποία ήταν διетуός φοίτησης και είχε ως σκοπό την παροχή ιστορικής, καλλιτεχνικής, φιλοσοφικής και κοινωνιολογικής μόρφωσης στις γυναίκες.

Λίγο αργότερα, το Σύνταγμα του 1927, προέβλεπε εξάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση δωρεάν για όλους και το 1929 ψηφίστηκε ο νόμος για τη μικτή Πρωτοβάθμια εκπαίδευση, εκτός από τις οικοκυρικές σχολές οι οποίες προορίζονταν μόνο για κορίτσια. Στη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση συμπεριλήφθηκε και το Ανώτερο Παρθεναγωγείο. Αυτό απευθυνόταν στα κορίτσια που δεν ήθελαν να συνεχίσουν σπουδές στο πανεπιστήμιο¹¹.

Την περίοδο αυτή παρατηρείται αύξηση του αριθμού των σχολείων θηλέων στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Συγκεκριμένα, το 1929 λειτουργούσαν 23 Ελληνικά

⁶ HERING, Gunnar, *ό.π.*, σ. 1071.

⁷ Η Λάμπρου Ελένη αναφέρει ότι ψήφισαν μόνο 240 γυναίκες σε όλη την Ελλάδα, στις δημοτικές εκλογές του 1934. Βλ σχετικά: ΛΑΜΠΡΟΥ, Ελένη, *ό.π.*, σ. 1 και ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, Μαρία, *Δημοτική ψήφος: Προς την κατάκτηση πλήρων πολιτικών δικαιωμάτων για τις γυναίκες*, http://e-dromos.gr/index.php?option=com_k2&view=item&id=2960:%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CF%88%CE%AE%CF%86%CE%BF%CF%82-%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%AC%CE%BA%CF%84%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CF%80%CE%BB%CE%AE%CF%81%CF%89%CE%BD-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8E%CE%BD-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%89%CE%BC%CE%AC%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B9%CF%82-%CE%B3%CF%85%CE%BD%CE%B1%CE%AF%CE%BA%CE%B5%CF%82&Itemid=64 (ημερομηνία τελευταίας επίσκεψης 01/07/2012), σ. 1.

⁸ ΙΑΣΜΗ, Άννα, *ό.π.*, σ. 2.

⁹ ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ, Ευτυχία, Sigrid AMMER, *ό.π.*, σσ. 59-61.

¹⁰ ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ, Σ., «Υπερβαίνοντας τα εσκαμμένα», *Η Καθημερινή, Επτά Ημέρες*, 2/5/1999, σ. 15.

¹¹ ΚΟΝΤΟΡΕΠΑΝΙΔΟΥ, Γεωργία, *Η διάσταση του φύλου και η παρουσία των γυναικών στην αρθρογραφία των παιδαγωγικών περιοδικών του α' μισού του 20^{ου} αιώνα*, Θεσσαλονίκη, 2009, σσ. 17-19.

Σχολεία, 7 Γυμνάσια, 16 Αστικά Σχολεία, 4 Αρσάκεια και 2 Εμπορικές Σχολές. Επίσης, αισθητή ήταν η αύξηση του αριθμού των φοιτητριών¹².

Το 1934, η «ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΩΝ» πραγματοποίησε μία έρευνα για να διερευνήσει τις επαγγελματικές τάσεις της νεολαίας, με βάση τα στοιχεία του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Η συντριπτική πλειονότητα των γυναικών κατευθυνόταν στα επαγγέλματα της δασκάλας, της μαίας και της νοσοκόμας¹³. Όσον αφορά στον διδασκαλικό κλάδο, πρέπει να αναφέρουμε ότι η συμμετοχή των γυναικών είχε ανοδική πορεία, γεγονός που θορύβησε τους άνδρες δασκάλους με αποτέλεσμα το 1924 με 1925 να αμφισβητηθεί από αυτούς η ισομισθία ανδρών και γυναικών¹⁴.

Αξιοσημείωτο επίσης, είναι ότι το χρονικό διάστημα 1920 με 1930 σημειώνεται σημαντική γυναικεία παρουσία στον χώρο των παιδαγωγικών περιοδικών. Τα άρθρα των γυναικών αναφέρονταν στη συνεκπαίδευση των δύο φύλων, στη σημασία του δημοτικισμού, στη «νέα αγωγή», στο διδασκαλικό έργο και σε άλλα θέματα¹⁵.

Η ανάπτυξη της βιοτεχνίας, η ανάπτυξη του δημόσιου τομέα και η δημιουργία εργατικής τάξης στις πόλεις, οδήγησε τις γυναίκες στη διεκδίκηση της συμμετοχής τους στην αγορά εργασίας.

Έτσι η συμμετοχή των γυναικών στη μισθωτή εργασία διευρύνεται σημαντικά. Ειδικότερα, στη βιομηχανία το 1920 η γυναικεία συμμετοχή φθάνει στο 20%, ενώ το 1907 ήταν στο 16%. Τον Μάιο του 1922 ο Χατζηγιωάννου, εκδότης του «Πανελληνίου Λευκόματος» έγραφε: «Ενόμισα ότι ευρίσκομαι εις την αυλήν του παρθεναγωγείου, όταν αντίκρυσσα τα ροδαλά και εύθυμα πρόσωπα των κοριτσιών του εργοστασίου κατά την ώραν του διαλείμματος». Ο Χατζηγιωάννου αναφερόταν στις μικρές εργάτριες της Ανώνυμης Ελληνικής Εταιρείας Βιομηχανίας Καπνού και παρουσίαζε αυτήν την ειδυλλιακή εικόνα, η οποία βέβαια δεν ανταποκρινόταν στη σκληρή πραγματικότητα, εκφράζοντας την άποψη της εποχής ότι η γυναικεία εργασία τότε ήταν αναγκαία για τη χώρα που βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση¹⁶.

Μετά τη μικρασιατική καταστροφή, σημειώνεται μαζική είσοδος των γυναικών στην αγορά εργασίας. Έτσι, το 1928 το ¼ σχεδόν των απασχολούμενων στη βιομηχανία ήταν γυναίκες και συγκεκριμένα το 23,2% και το 36,2% από αυτές ήταν πρόσφυγες, ενώ στους άνδρες το ποσοστό των προσφύγων ήταν 23,8%. Ολόκληροι κλάδοι, όπως η ταπητουργία και η υφαντουργία στελεχώνονταν από ειδικευμένες γυναίκες.

Σημαντική επίσης ήταν η συμμετοχή των γυναικών στην καπνοβιομηχανία, τη χαρτοποιία και τη χημική βιομηχανία¹⁷.

¹² ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ, Σιδηρούλα, «Γυναίκες εκπαιδευτικοί: Ο ρόλος τους στην αφύπνιση και διαμόρφωση φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα κατά το 19^ο αιώνα και το Μεσοπόλεμο», <http://www.seel1924.gr/portal/images/stories/activities/2006/20061017/Ziougou.pdf>, (ημερομηνία τελευταίας επίσκεψης 01/07/2012), σσ. 8-9.

¹³ ΦΟΥΚΑΣ, Βασίλης, « Οι επαγγελματικές επιλογές των νέων κατά την περίοδο του μεσοπολέμου: Απόψεις καθηγητών, φοιτητών και φοιτητριών του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης», <http://www.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio4/praktika1/foukas.htm>, (ημερομηνία τελευταίας επίσκεψης 01/07/2012), σ. 3.

¹⁴ ΦΟΥΡΝΑΡΑΚΗ, Ελένη, «Επάγγελμα: Δασκάλα», *Η Καθημερινή, Επτά Ημέρες*, 2/5/1999, σ. 11.

¹⁵ ΚΟΝΤΟΡΕΠΑΝΙΔΟΥ, Γεωργία, *ό.π.*, σσ. 177,181.

¹⁶ ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ, Λήδα, «Στα καπνομάγαζα, στα υφαντουργεία», *Η Καθημερινή, Επτά Ημέρες*, 2/5/1999, σ. 6.

¹⁷ Δεν είναι τυχαίο ότι ο Βασίλης Τσιτσάνης, που γεννήθηκε το 1915, το 1950 στο τραγούδι του « Οι φάμπρικες» έλεγε: «Βλέπεις κοπέλες στα υφαντουργεία/ και άλλες δουλεύουν στα αργαλειά/στα καπνομάγαζα, στα συνεργεία/ γεια σου περήφανη κι αθάνατη εργατιά». Βλ. σχετικά: ΧΡΟΝΑΚΗ, Ζώγια, «Εργαζόμενες γυναίκες», *Η Καθημερινή, Επτά Ημέρες*, 2/5/1999, σ. 4 και ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ, Λήδα, *ό.π.*, σσ. 7-8.

Από τις περιγραφές των Επιθεωρητών Εργασίας¹⁸ έχουμε στοιχεία για το γυναικείο εργατικό δυναμικό της δεκαετίας του 1920. Οι περισσότερες εργάτριες ήταν πολύ νέες, ηλικίας 10-19 ετών, σε ποσοστό 50% και είχαν ελάχιστη ή καθόλου μόρφωση. Συχνά συντηρούσαν ένα ή περισσότερα μέλη της οικογένειας. Οι περισσότερες δούλευαν στο εργοστάσιο ώσπου να παντρευτούν. Τα ημερομίσθια τους ήταν το 1/3 ή το 1/2 των ανδρικών ημερομισθίων. Επίσης, κατά κανόνα οι εργάτριες άρχιζαν να δουλεύουν σε μικρότερη ηλικία από τους άνδρες. Οι ώρες εργασίας τους ξεπερνούσε κατά πολύ το επιτρεπόμενο ωράριο και οι συνθήκες υγιεινής ήταν άθλιες.

Χαρακτηριστική περίπτωση εκμετάλλευσης της γυναικείας εργασίας ήταν η περίπτωση των λουτρών στο Λουτράκι. Τη δεκαετία του 1930 στη λουτρά Λουτρακίου, κατά τη θερινή περίοδο προσλαμβάνονταν 40 με 50 κορίτσια, ηλικίας 16 με 25 ετών, οι οποίες καθάριζαν τα λουτρά και πρόσφεραν νερό για να πίνουν οι λουόμενοι. Το ωράριο τους ξεκινούσε στις 4.30 και τελείωνε στις 21.30, χωρίς καμία αμοιβή. Το μόνο που εισέπρατταν ήταν τα φιλοδωρήματα των λουομένων¹⁹.

Στο μεγαλύτερο ποσοστό τους οι εργάτριες δεν ήταν οργανωμένες στα επαγγελματικά σωματεία. Το δικαίωμα για καλύτερους όρους δουλειάς και για «ίση αμοιβή για ίση εργασία», το διεκδικούσαν οι οργανώσεις των αστών φεμινιστριών. Εξαιρέση αποτελούσαν οι καπνεργάτριες, οι οποίες ήταν οργανωμένες και μαχητικές. Επίσης οι εργάτριες της κλωστοϋφαντουργίας²⁰ συμμετείχαν στους εργατικούς αγώνες του μεσοπολέμου, αν και δεν ήταν εγγεγραμμένες στα σωματεία τους²¹. Λέγεται μάλιστα ότι τον Μάιο του 1920 εργάτριες υφαντουργείου στον Πειραιά κατέβηκαν σε απεργία, η οποία κατέληξε στη μετωπική σύγκρουσή τους με την ένοπλη χωροφυλακή. Το 1918 δραστηριοποιήθηκαν και οι εργάτριες ιματισμού στρατού, οι οποίες σχημάτισαν ένα από τα μακροβιότερα γυναικεία εργατικά σωματεία του Μεσοπολέμου²².

Το 1925 ο γενικός γραμματέας της ΓΣΕΕ, Ευάγγελος Ευαγγέλου, ζητούσε να καλλιεργηθεί σε όλους τους εργάτες ένα πνεύμα εγκαρδιότητας και αλληλεγγύης προς τις εργαζόμενες γυναίκες και να δοθεί στις γυναίκες το δικαίωμα του εκλέγεσθαι στα σωματεία τους. Τον επόμενο χρόνο η διοίκηση της ΓΣΕΕ εισηγήθηκε, άνδρες και γυναίκες να έχουν ίσα δικαιώματα στις επαγγελματικές οργανώσεις. Ωστόσο, στην πραγματικότητα η θέση της εργάτριας ήταν κατώτερη²³.

Τα αποτελέσματα των απογραφών του 1920 και 1928 είναι προβληματικά, γιατί ο μεγάλος αριθμός των ανεπάγγελτων (1.927.662 άτομα το 1920 και 2.069.212 το 1928) περιλαμβάνει και εργαζόμενους. Στην κατηγορία «ανεπάγγελτου» συμπεριλή-

¹⁸Το Σώμα Επιθεωρητών Εργασίας συγκροτήθηκε με τον βενιζελικό νόμο του 1912 «Περί εργασίας γυναικών και ανηλίκων», ο οποίος αποτέλεσε και τη βάση για την προστατευτική νομοθεσία για τη γυναικεία εργασία. Συγκεκριμένα, απαγόρευε την εργασία των γυναικών στις βιομηχανικές επιχειρήσεις τη νύκτα και την Κυριακή. Επίσης τους απαγόρευε να δουλεύουν σε ορισμένες βαριές και ανθυγιεινές εργασίες και όριζε ως ανώτατο όριο εργασίας το 10ωρο. Βλ. σχετικά: ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ, Λήδα, *ό.π.*, σ. 8.

¹⁹ΣΥΡΙΓΟΥ-ΡΗΓΟΥ, Ελένη, «Εργαζόμαστε χωρίς αμοιβή», *Η Καθημερινή, Επτά Ημέρες*, 2/5/1999, σ. 8.

²⁰Οι μονάδες κλωστοϋφαντουργίας κάλυπταν το 11,3% του συνόλου των βιομηχανικών επιχειρήσεων, ήταν μικρού μεγέθους και απασχολούμενοι στον κλάδο αποτελούσαν το 30% των βιομηχανικών εργατών. Βλ. σχετικά: ΚΑΝΤΑΡΑΚΗ, Μαρία, *Γυναίκες και εργασιακές σχέσεις στη βιομηχανική υφαντουργία. Επιδράσεις στην ταξική διαμόρφωση* (διδακτορική διατριβή), Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης, 2001, <http://phdtheses.ekt.gr/eadd/handle/10442/12419>, (ημερομηνία τελευταίας επίσκεψης 01/07/2012), σ. 97.

²¹ΧΡΟΝΑΚΗ, Ζώγια, *ό.π.*, σ. 2, ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ, Λήδα, *ό.π.*, σ. 8. και ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ, Ευτυχία, Sigrid AMMER (ΕΠ.), *ό.π.*, σσ. 108-109.

²²ΨΑΡΡΑ, Αγγελική, «Μην πεις κακό για φαμπρικού. Ο γυναικείος συνδικαλισμός και οι αγώνες για ισότητα στον Μεσοπόλεμο», *Η Καθημερινή, Επτά Ημέρες*, 2/5/1999, σ. 21.

²³ΨΑΡΡΑ, Αγγελική, *ό.π.*, σ. 21.

φθηκαν και οι περισσότερες γυναίκες που εργάζονταν στην οικογενειακή αγροτική εκμετάλλευση²⁴.

Ωστόσο, οι φιλελεύθεροι δεν συμφωνούσαν με την επαγγελματική εκπαίδευση των γυναικών και ο Ελ. Βενιζέλος απέρριψε σχετικές προτάσεις. Μάλιστα στη συνεδρίαση της Βουλής, στις 9 Ιουλίου του 1929, ο Ελ. Βενιζέλος είπε: «Για με το σχολείον των θηλέων είναι επαγγελματικόν κατά τούτο, ότι το σπουδαιότερον επάγγελμα της γυναικός είναι να είναι μητέρα. [...] Δίδομεν εις τα κορίτσια της μεσαίας τάξεως την μόρφωσιν δια να είναι καλές νοικοκυρές»²⁵.

Η συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας αντιμετωπίζεται αρνητικά από το σύνολο σχεδόν του ανδρικού πληθυσμού, είτε αυτοί είναι αστοί, είτε εργάτες. Συμφωνούν στην άποψη ότι η εργασία μειώνει την ηθική των γυναικών, τις απομακρύνει από τον κύριο στόχο της ζωής τους, την οικογένεια και δεν τους ταιριάζει εξαιτίας της θηλυκότητάς τους²⁶. Η αντίδραση αυτή συνετέλεσε στην ψήφιση του νόμου του 1930, ο οποίος απαγόρευε στη γυναίκα να είναι έμπορος, χωρίς τη συναίνεση του συζύγου της.

Συνηθισμένη επίσης πρακτική ήταν το φαινόμενο των διακρίσεων σε βάρος των γυναικών στον εργασιακό χώρο. Οι γυναίκες ορίζονταν ως η πρώτη κατηγορία εργαζομένων προς απόλυση, όποτε γίνονταν περικοπές και αναδιοργάνωση των υπηρεσιών, κάτι που έγινε το 1924 με την Επιτροπή Οικονομιών. Επίσης, οι εσωτερικοί κανονισμοί υπηρεσιών προσδιόριζαν ρητά σε ποιες υπηρεσίες απαγορευόταν η πρόσληψη γυναικών. Επρόκειτο για τη Διπλωματική Υπηρεσία, την Αρχαιολογική Υπηρεσία, το Γενικό Χημείο του Κράτους, το Συμβούλιο της Επικρατείας και τον Δικαστικό κλάδο. Μάλιστα, οι απαγορευτικές διατάξεις θεσπίζονταν, όταν κάποιες γυναίκες διεκδικούσαν τις συγκεκριμένες θέσεις²⁷. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν η περίπτωση της Αγνής Ρουσοπούλου. Συγκεκριμένα, στις 15 Μαΐου 1929, η Αγνή Ρουσοπούλου²⁸ άσκησε αίτηση ακύρωσης στο Συμβούλιο Επικρατείας, γιατί η Εξεταστική Επιτροπή του Συμβουλίου είχε απορρίψει τη συμμετοχή της στον πρώτο διαγωνισμό για την πρόσληψη εισηγητών στο νεοσύστατο Ανώτατο Δικαστήριο, με την αιτιολογία ότι ήταν γυναίκα. Την υπεράσπιση της Αγνής Ρουσοπούλου ανέλαβε ο Αλέξανδρος Σβώλος. Το Συμβούλιο Επικρατείας συζήτησε το θέμα με αυξημένη Ολομέλεια και απέρριψε την αίτηση. Ο αντιπρόεδρος του Συμβουλίου και εισηγητής του θέματος, Στάμος Παπαφράγκος, επικαλέστηκε διάφορα επιχειρήματα κατά του διορισμού των γυναικών στο δημόσιο και ειδικά σε θέσεις δικαστών²⁹.

Εξάλλου, η Εθνική Τράπεζα το 1931, στον εσωτερικό της κανονισμό ανέφερε ότι προσλαμβάνονταν μόνο ανύπαντρες γυναίκες, οι οποίες θα απολύονταν αυτοδίκαια αν παντρεύονταν³⁰.

Ακόμα, ορισμένες υπηρεσίες, έθεταν περιορισμό στον αριθμό των γυναικών υπαλλήλων, ενώ παρεμποδίζονταν οι προαγωγές τους, προς όφελος των ανδρών συναδέλφων, έστω και αν αυτοί είχαν λιγότερα προσόντα³¹.

²⁴ HERING, Gunnar, *ό.π.*, σ. 1015.

²⁵ HERING, Gunnar, *ό.π.*, σ. 1158.

²⁶ ΧΡΟΝΑΚΗ, Ζώγια, *ό.π.*, σ. 4.

²⁷ ΑΒΔΕΛΑ, Έφη, «Μια γυναικεία επανάσταση», *Η Καθημερινή, Επτά Ημέρες*, 2/5/1999, σ. 24.

²⁸ Η Αγνή Ρουσοπούλου η οποία γεννήθηκε το 1901, εισήλθε στη Νομική Αθηνών το 1918 και ήταν μία από τις πέντε φοιτήτριες, που εισήλθαν στην Νομική Αθηνών εκείνη τη χρονιά. Στη συνέχεια έκανε μεταπτυχιακές σπουδές στη Λειψία και στο Ρότσεστερ στο εργατικό δίκαιο. Ανέπτυξε σημαντική δράση στο γυναικείο κίνημα. Βλ. σχετικά: ΙΑΣΜΗ, Άννα, *Υπόθεση Αγνής Ρουσοπούλου: έμφυλες ιεραρχίες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, <http://constitutionalism.gr/html/ent/709/ent.1709.asp>, (ημερομηνία τελευταίας επίσκεψης 01/07/2012), σ. 1.

²⁹ ΙΑΣΜΗ, Άννα, *ό.π.*, σσ. 1-2.

³⁰ ΚΟΝΤΟΡΕΠΑΝΙΔΟΥ, Γεωργία. *ό.π.*, σσ. 24-25.

Το 1935, στα πλαίσια της εκκαθάρισης και αναδιοργάνωσης των δημοσίων υπηρεσιών, θεσπίστηκαν ρυθμίσεις με τις οποίες καθιερωνόταν η δεκαπενταετία για τις παντρεμένες γυναίκες με παιδιά και απαγορευόταν η πρόσληψη γυναικών στις δημόσιες υπηρεσίες εκτός «των αγάμων θυγατέρων και των εν χηρεία διατελουσών συζύγων πεσόντων εν πολέμω». Σε εξαιρετικές περιπτώσεις, προσλαμβάνονταν γυναίκες, αποκλειστικά ως εκπαιδευτικοί, γραμματείς, δακτυλογράφοι, τηλεφωνήτριες, νοσοκόμες και καθαρίστριες³².

Την ίδια χρονιά, ο νόμος για τις συλλογικές συμβάσεις προέβλεπε υποδιαίρεσεις στα καθοριζόμενα όρια των μισθών ανάλογα με το φύλο του εργαζομένου, καθιερώνοντας έτσι τον καταμερισμό της εργασίας κατά φύλα και την υποτίμηση της γυναικείας εργασίας³³.

Εκτός όμως από τις εργαζόμενες γυναίκες που αμείβονταν με μισθό ή με μεροκάματο και τις γυναίκες που εργάζονταν στην οικογενειακή αγροτική εκμετάλλευση και που χαρακτηρίζονταν, όπως είδαμε, ως «ανεπάγγελτοι», την περίοδο του Μεσοπολέμου, υπήρχαν και άλλες δύο κατηγορίες εργαζόμενων γυναικών. Η μία κατηγορία ήταν γυναίκες λαϊκών στρωμάτων οι οποίες αναλάμβαναν «κατ' οίκον» εργασίες ή «άνοιγαν» μία δουλειά στη γειτονιά. Επρόκειτο για τις ράφτρες, τις καπελούδες, τις κεντήστρες, τις νταντελούδες, τις καλτσούδες. Στην απογραφή του 1928, αυτές οι γυναίκες κατατάχθηκαν στις «ατομικώς εργαζόμενες» του βιομηχανικού τομέα.

Η άλλη κατηγορία περιλάμβανε αυτές που ασκούσαν «ελευθέρια επαγγέλματα». Στις απογραφές του 1920 και του 1928 στην κατηγορία αυτή κατατάσσονταν δασκάλες και καθηγήτριες κάθε είδους, επιστάτριες, υπηρέτριες, νοσοκόμες, μαίες, συγγραφείς, καλλιτέχνιδες και οι λιγοστές ιατροί. Στην πραγματικότητα όμως, μόνο το 20% από τις γυναίκες που κατατάσσονταν στα «ελευθέρια επαγγέλματα» δούλευαν ατομικά³⁴.

Αντί συμπεράσματος και σύμφωνα με τα ανωτέρω, κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, διαπιστώνουμε ότι διαμορφώθηκαν νέες συνθήκες για τη θέση της γυναίκας στην ελληνική κοινωνία. Βέβαια, οι βαθιά ριζωμένες αντιλήψεις σύμφωνα με τις οποίες η γυναίκα ανήκε στην οικογένεια και στη μητρότητα, δεν μπορούσαν να ανατραπούν μόνο με τις νομοθετικές ρυθμίσεις.

Όλγα Παχή, Δρ (Ιστ.)
olgapac@yahoo.gr

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΑΒΔΕΛΑ, Έφη, «Μια γυναικεία επανάσταση», *Η Καθημερινή, Επτά Ημέρες*, 2/5/1999, σσ.23- 24.
- ΑΒΔΕΛΑ, Έφη, «Όψεις της γυναικείας εργασίας», *Η Καθημερινή, Επτά Ημέρες*, 2/5/1999, σσ. 29-31.
- ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ, Σ., «Υπερβαίνοντας τα εσκαμμένα», *Η Καθημερινή, Επτά Ημέρες*, 2/5/ 1999, σσ. 14- 15.
- ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ, Σιδηρούλα, «Γυναίκες εκπαιδευτικοί: Ο ρόλος τους στην αφύπνιση και διαμόρφωση φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα κατά το 19^ο αιώνα και το Μεσοπόλεμο», <http://www.see1924.gr/portal/images/stories/activities/2006/20061017/Ziogou.pdf>.

³¹ ΑΒΔΕΛΑ, Έφη, *ό.π.*, σ. 24.

³² ΑΒΔΕΛΑ, Έφη, *ό.π.*, σ. 24.

³³ ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ, Λήδα, *ό.π.*, σ. 8.

³⁴ ΑΒΔΕΛΑ, Έφη, «Όψεις της γυναικείας εργασίας», *Η Καθημερινή, Επτά Ημέρες*, 2/5/1999, σσ. 29-31.

- (ημερομηνία τελευταίας επίσκεψης 01/07/2012).
- ΙΑΣΜΗ, Άννα, *Υπόθεση Αγνής Ρουσοπούλου: έμφυλες ιεραρχίες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, <http://constitutionalism.gr/html/ent/709/ent.1709.asp>, (ημερομηνία τελευταίας επίσκεψης 01/07/2012).
  - ΚΑΝΤΑΡΑΚΗ, Μαρία, *Γυναίκες και εργασιακές σχέσεις στη βιομηχανική υφαντουργία. Επιδράσεις στην ταξική διαμόρφωση* (διδακτορική διατριβή), Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης, 2001, <http://phdtheses.ekt.gr/eadd/handle/10442/12419>, (ημερομηνία τελευταίας επίσκεψης 01/07/2012).
  - ΚΟΝΤΟΡΕΠΑΝΙΔΟΥ, Γεωργία, *Η διάσταση του φύλου και η παρουσία των γυναικών στην αρθρογραφία των παιδαγωγικών περιοδικών του α' μισού του 20^{ου} αιώνα*, Θεσσαλονίκη, 2009,
  - ΛΑΜΠΡΟΥ, Ελένη, «Οι γυναίκες ψηφίζουν», Εφημερίς «Διφρυακά Νέα», Οκτώβριος 2002, <http://www.servitoros.gr/dirfi/view.php/19/324/>, (ημερομηνία επίσκεψης 01/07/2012).
  - ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ, Ευτυχία, Sigrid AMMER, (ΕΠ.) *Η Ελλάδα των γυναικών. Διαδρομές στο χώρο και το χρόνο*, Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις, χ.χ..
  - ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, Μαρία, *Δημοτική ψήφος: Προς την κατάκτηση πλήρων πολιτικών δικαιωμάτων για τις γυναίκες*, http://edromos.gr/index.php?option=com_k2&view=item&id=2960:%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CF%88%CE%AE%CF%86%CE%BF%CF%82-%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%AC%CE%BA%CF%84%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CF%80%CE%BB%CE%AE%CF%81%CF%89%CE%BD-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8E%CE%BD-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%89%CE%BC%CE%AC%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B9%CF%82-%CE%B3%CF%85%CE%BD%CE%B1%CE%AF%CE%BA%CE%B5%CF%82&Itemid=64 (ημερομηνία επίσκεψης 01/07/2012).
  - ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ, Λήδα, «Στα καπνομάγαζα, στα υφαντουργεία», *Η Καθημερινή, Επτά Ημέρες*, 2/5/1999, σσ. 5-8.
  - ΣΚΟΥΛΑΤΟΣ. Β., Ν. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σ. ΚΟΝΔΗΣ. *Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη*, Αθήνα, 2004 .
  - ΣΥΡΙΓΟΥ-ΡΗΓΟΥ, Ελένη, «Εργαζόμαστε χωρίς αμοιβή», *Η Καθημερινή, Επτά Ημέρες*, 2/5/1999, σ.8.
  - HERING, Gunnar, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2006, τ. Β΄,
  - ΦΟΥΚΑΣ, Βασίλης, « Οι επαγγελματικές επιλογές των νέων κατά την περίοδο του μεσοπολέμου: Απόψεις καθηγητών, φοιτητών και φοιτητριών του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης», <http://www.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio4/praktika1/foukas.htm>, (ημερομηνία τελευταίας επίσκεψης 01/07/2012), σ. 3.
  - ΦΟΥΡΝΑΡΑΚΗ, Ελένη, «Επάγγελμα: Δασκάλα», *Η Καθημερινή, Επτά Ημέρες*, 2/5/1999, σ. 9- 11.
  - ΧΡΟΝΑΚΗ, Ζώγια, «Εργαζόμενες γυναίκες», *Η Καθημερινή, Επτά Ημέρες*, 2/5/1999, σσ. 2- 4 .
  - ΨΑΡΡΑ, Αγγελική, «Μην πεις κακό για φαμπρικού. Ο γυναικείος συνδικαλισμός και οι αγώνες για ισότητα στον Μεσοπόλεμο», *Η Καθημερινή, Επτά Ημέρες*, 2/5/1999, σσ. 20-22.

* * *